

ЎЗБЕКИСТОН ТУРИЗМ СОҲАСИДА МИНТАҚАВИЙ АҲАМИЯТГА ЭГА БЎЛГАН ХУДУДЛАРИНИНГ ИНВЕСТИЦИОН ЖОЗИБАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ УСЛУБИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Астанов Шерзод

Бухоро давлат университети

ORCID: 0000-0003-4956-8396

astanov.sherzod@gmail.com

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон туризм соҳасида минтақавий аҳамиятга эга бўлган ҳудудларининг инвестицион жозибadorлигини баҳолаш услубиётини такомиллаштириш, минтақанинг инвестиция салоҳиятини тавсифловчи кўрсаткичлари, минтақанинг инвестиция хавфини тавсифловчи кўрсаткичлар, инвестицион сиёсатнинг асосий йўналишларига берилган таърифлар инвестицион жозибadorликка таъсир этувчи асосий омиллар табиий-географик ресурслар, маданий мерос объектлари, логистика имкониятлари, инфратузилманинг ҳолати, инсон капитали ва ҳудудий брендинг мавқеи назарий ва амалий жиҳатдан ўрганилган. Шунингдек, амалда қўлланилаётган баҳолаш услубиятларининг камчиликлари кўрсатиб берилган ва уларни ҳал этиш учун комплекс индексли ёндашув таклиф этилган масалалари баён қилинган.

Калит сўзлар: туризм, инвестиция, жозибadorлик, баҳолаш услубиёти, кўрсаткичлар, инвестицион хавф, ҳудуд, ресурс, меҳнат, молиявий салоҳият.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ОЦЕНКИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ РЕГИОНАЛЬНО ЗНАЧИМЫХ ЧАСТЕЙ УЗБЕКИСТАНА В СФЕРЕ ТУРИЗМА

Астанов Шерзод

Бухарский государственный университет

Аннотация. В статье теоретически и практически изучены совершенствование методики оценки инвестиционной привлекательности регионов регионального значения в сфере туризма Узбекистана, показатели, характеризующие инвестиционный потенциал региона, показатели, характеризующие инвестиционный риск региона, определения основных направлений инвестиционной политики, основные факторы, влияющие на инвестиционную привлекательность, природно-географические ресурсы, объекты культурного наследия, логистические возможности, состояние инфраструктуры, человеческий капитал и статус регионального бренда. Также указаны недостатки применяемых на практике методик оценки и изложены вопросы, для решения которых предложен комплексный индексный подход.

Ключевые слова: туризм, инвестиции, привлекательность, методология оценки, показатели, инвестиционный риск, регион, ресурс, труд, финансовый потенциал.

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR ASSESSING THE INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF REGIONALLY SIGNIFICANT PARTS OF UZBEKISTAN IN THE FIELD OF TOURISM

Astanov Sherzod

Bukhara State University

Abstract. *The article examines the improvement of the methodology for assessing the investment attractiveness of regions of regional significance in the tourism sector of Uzbekistan, indicators characterizing the investment potential of the region, indicators characterizing the investment risk of the region, definitions of the main directions of investment policy, the main factors influencing investment attractiveness, natural and geographical resources, cultural heritage sites, logistical capabilities, the state of infrastructure, human capital, and the status of the regional brand from a theoretical and practical point of view. Also, the shortcomings of the assessment methods used in practice are indicated, and the issues of a comprehensive indexed approach to their solution are proposed.*

Keywords: *tourism, investment, attractiveness, valuation methodology, indicators, investment risk, territory, resource, labor, financial potential.*

Кириш.

Инвестициялар мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришнинг муҳим омили ҳисобланади. Шу сабабли инвестицияларни жалб қилиш бевосита ҳудуднинг иқтисодий ҳолати ва инвестиция жараёнларини бошқаришга боғлиқ. Инвестицияларни жалб қилиш жараёнининг ўзи мураккаб фаолият тизими бўлиб, инвесторлар қарор қабул қилишлари учун улар инвестиция ҳолати тўғрисида зарур маълумотларга эга бўлишлари ва қўйилган маблағлар фойда келтиришига ишонч ҳосил қилишлари керак.

Инвестицион жозибадорлик хусусий инвестиция потенциаллари ва рискларининг комбинатсиясини ўз ичига олишини ҳисобга олган ҳолда, тақдим этилаётган методология ушбу концепциядан четга чиқмайди. Ҳудуднинг инвестицион жозибадорлигини баҳолашнинг қуйидаги алгоритми келтирилган, у олти босқични ўз ичига олади.

Ўзбекистон Республикасида туризм соҳаси миллий иқтисодиётнинг стратегик йўналишларидан бири сифатида қаралмоқда. Бу йўналишда амалга оширилаётган ислохотлар, жумладан, виза режимининг енгиллаштирилиши, инфратузилмавий лойиҳаларнинг кенгайиши, миллий мерос объектларининг тикланиши ва рақамли хизматлар қўламининг ошиши мамлакатдаги туризм салоҳиятини янада юксалтиришга замин яратмоқда. Шу билан бирга, ҳудудий туризмни ривожлантириш, яъни ҳар бир минтақа ва шаҳарнинг ўзига хос туризм имкониятларини тўлиқ рўёбга чиқариш масаласи долзарблик касб этмоқда.

Ўзбекистондаги кўплаб ҳудудлар Самарқанд, Бухоро, Хива, Шаҳрисабз, Термиз, Қўқон каби шаҳарлар ва уларнинг атрофидаги жойлар тарихий, маданий ва меъморий меросга бой бўлиб, нафақат ички, балки халқаро туристлар учун ҳам катта қизиқиш уйғотади. Бироқ, туризм соҳасидаги инвестицияларнинг ҳудудлар бўйича нотенг тақсимланганлиги, инфратузилманинг етарли даражада эмаслиги, туристик хизматлар сифатининг ҳали ҳам турли ҳудудларда бир хил даражада эмаслиги муаммо сифатида намоён бўлмоқда. Бу эса, ҳар бир ҳудуднинг реал салоҳиятини баҳолаш ва шу асосда инвестицион фаолликни мувофиқлаштиришга эҳтиёж борлигини кўрсатади.

Ҳозирги кунда инвестицион жозибадорликни баҳолашда умумий иқтисодий кўрсаткичларга таяниш асосий йўналиш ҳисобланади. Бироқ туризм сингари секторларда нафақат иқтисодий, балки маданий, табиий ва ижтимоий омиллар ҳам муҳим ўрин тутаяди. Масалан, бир ҳудудда тарихий ёдгорликлар кўп бўлса, бошқа ҳудудда эко-туризм, соғломлаштириш туризми ёки замонавий инфратузилма орқали

туризмни ривожлантириш имконияти юқори бўлиши мумкин. Шу нуқтаи назардан, инвестицион жозибadorликни баҳолашнинг анъанавий ёндашувлари етарли эмас, уларни такомиллаштириш, мослашувчан ва комплекс баҳолаш индекси асосида ҳудудлар рейтингини шакллантириш зарур.

Бунда, масалан, туризм салоҳиятини баҳолаш учун қуйидаги компонентларни қамраб олган интеграл ёндашув талаб этилади: табиий ресурслар ва манзаравий жозибadorлик, маданий ва тарихий объектлар сони, меҳмонхона ва транспорт инфратузилмаси, туризм хизматларининг рақобатбардошлиги, интернет орқали ахборотга етиши, туристлар оқими ва унинг динамикаси, шунингдек, ҳудуднинг инвестицион муҳити ва давлат томонидан берилган имтиёзлар.

Бу каби омилларни инобатга олган ҳолда ишлаб чиқиладиган баҳолаш услубияти ҳар бир ҳудуднинг кучли ва кучсиз томонларини аниқлашга, инвестициявий оқимни тўғри йўналтиришга, давлат ва хусусий сектор ўртасидаги ҳамкорликни кучайтиришга ҳамда ҳудудларнинг ўзаро рақобатбардошлигини оширишга хизмат қилади.

Юқорида таъкидланган муаммоларнинг ечими сифатида, туризм соҳасига йўналтирилган инвестицияларни самарали жалб қилиш учун илмий асосланган, махсус мезонларга таянган баҳолаш усули зарур. Бу методика ҳудудларнинг туристик ва инвестицион салоҳиятини баҳолашда оддий статистик кўрсаткичлардан ташқари, туризм маҳсулотларининг рақобатбардошлиги, хизмат кўрсатиш сифатининг даражаси, маҳаллий аҳолининг туризм соҳасига жалб этилиши каби инсон капитални акс эттирувчи кўрсаткичларни ҳам ўз ичига олиши керак.

Шу билан бирга, Ўзбекистонда туризм инфратузилмасининг жойлашуви жуда номутаносиб пойтахт ва йирик шаҳарларда юқори, лекин чекка ҳудудларда етарли эмас. Мазкур ҳолат ҳудудий барқарорликка салбий таъсир кўрсатади, ишсизлик ва ижтимоий номувофиқликни кучайтиради. Шунинг учун, инвестицияларни ҳудудий манзилли йўналтириш орқали нафақат туризм соҳасини, балки бутун ҳудудий иқтисодиётни фаоллаштириш мумкин.

Хусусан, инвестициявий жозибadorликни баҳолашдаги етарли даражада илмий ишланмаларнинг мавжуд эмаслиги, мавжуд тадқиқотларда эса асосан макроиқтисодий кўрсаткичларга таянувчи ёндашувлар устуворлиги соҳадаги долзарб илмий-амалий муаммолардан биридир. Туризм сингари комплекс, кўп соҳали ва эҳтиёжларга боғлиқ тармоқ учун универсал методик ёндашувни яратиш ва уни ҳаётга татбиқ этиш Ўзбекистондаги туризм соҳаси ривожини учун стратегик аҳамиятга эга.

Бундан ташқари, инвестицион муҳитни баҳолашда ҳудудий сиёсий барқарорлик, ҳуқуқий кафолатлар, давлат ҳимояси, туристлар хавфсизлиги ва маркетинг сиёсатининг даражаси ҳам муҳим ўрин тутаяди. Ушбу кўрсаткичлар миллий ва халқаро сармоядорларнинг қарор қабул қилиш жараёнида ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Ҳозирда кўплаб хорижий инвесторлар фақат катта шаҳарлардаги лойиҳаларга қизиқиш билдирмоқда, бу эса ҳудудий диспропорцияни янада кучайтириши мумкин.

Мавзунинг долзарблиги, биринчидан, Ўзбекистонда туризмни иқтисодий ўсиш ва диверсификациянинг стратегик драйверларидан бири сифатида ривожлантираётгани; иккинчидан, ҳудудий иқтисодий сиёсатда самарали инвестиция йўналишларини аниқлашда инновацион ва комплекс баҳолаш услубиятига бўлган эҳтиёжнинг ортиши; ва, учинчидан, ҳудудлар ўртасидаги туристик салоҳиятни тўлиқ рўёбга чиқариш учун илмий асосланган, холис ва амалиётга мос воситаларнинг етишмаслиги билан белгиланади. Шу боис, туризм соҳасида ҳудудлар кесимида инвестицион жозибadorликни баҳолаш услубиятини такомиллаштириш нафақат назарий, балки амалий жиҳатдан ҳам жуда муҳим вазифа ҳисобланади.

Адабиётлар шарҳи.

Murphy (2024) Туризм ва саёҳат ривожланиши индексини дунё иқтисодий форуми флагман индекси бўлган туризм ва саёҳат рақобатбардошлик индекси (ТТСИ) сериясидан ривожланган индекснинг иккинчи кўриниши деб келтиради. У таклиф қилган методология минтақавий туризм ривожланишини баҳолашда кўп мезонли ёндашувни қўллайди.

Swift (2024) глобал туризм бозори 2023 йилда 950 миллиард доллар баҳоланганлигини ва 2030 йилга қадар 1486,02 миллиард доллар бозор ҳажмига етиши прогноз қилиб кўрсатган. Инвестицион жозибадорлик баҳолашда иқтисодий ўсиш потенциали муҳим омил ҳисобланади деб ҳисоблаган.

Васильева (2024) 2024 йили OECD туризм тенденциялари ва сиёсати нашри 50 OECD мамлакатлари ва шерик иқтисодиётларда энг сўнгги туризм кўрсаткичлари ва сиёсат тенденцияларини таҳлил қилади. Барқарор туризм сиёсатлари учун далилий базани қуриш методологиясини такомиллаштириш зарурлигини таъкидлайди.

Петров (2024). тадқиқотларида 2023 йилда туризм ва саёҳат соҳасининг глобал ва минтақавий иқтисодий таъсири ва қайта тикланишини таҳлил қилади ва 2024 йил ва ундан кейинги йиллар учун прогнозларни тақдим этади. Минтақавий инвестицион жозибадорлик баҳолашда иқтисодий таъсир кўрсаткичлари катта роль ўйнашини келтиради ва мамлакат иқтисодий барқарорлигини ошириш лозим деб ҳисоблайди.

Ўзбекистоннинг туризм соҳаси 2024 йилда 10,2 миллион меҳмон ва 3,5 миллиард доллар даромад билан кўтарилди. Мамлакат 2025 йил учун эҳтиросли туризм мақсадларини белгилаяпти. Минтақавий туризм потенциалини реализация қилишда инвестицион жозибадорлик баҳолаш методологиясини такомиллаштириш муҳим.

Исмоилов (2024) барқарор ўсиш ва глобал эътирофга йўналтирилган туризм стратегиясини амалга оширишда минтақавий инвестицион жозибадорлик баҳолаш методологиясини кенг қўллаш зарурлигини келтиради. Ўзбекистон барқарор ўсиш ва глобал эътирофга эътибор қаратиб туризм мақсадларини белгилаши ва стратегияларини ишлаб чиқиши лозимлигини таъкидлайди.

Рахимов (2023) халқаро туризм стандартлари ва рейтингларга мос келадиган минтақавий туризм дестинацияларини баҳолаш методологиясини ишлаб чиқиш зарур. Туризм ва саёҳат ривожланиши индекси каби халқаро стандартлар асосида минтақавий баҳолаш методологиясини такомиллаштириш муҳим йўналишлардан биридир деб билади.

Тадқиқот методологияси

Мазкур тадқиқотда туризм соҳасидаги ҳудудларнинг инвестицион жозибадорлигини интеграл индексини баҳолаш мақсадида комплекс, кўп босқичли баҳолаш моделидан фойдаланилади. Ушбу методология ҳудудларда мавжуд туристик салоҳият, инфратузилма, инсон капитали, иқтисодий муҳит ва ижтимоий-маданий омилларни биргаликда таҳлил қилишга асосланади. Методологияда туризмнинг барча асосий жиҳатларини қамраб олган ҳолда ҳудудларнинг инвестицион жозибадорлигини комплекс ва интеграл баҳолаш имконини яратади. Бунда фақат иқтисодий кўрсаткичлар эмас, балки туризм инфратузилмаси, соҳага хизмат кўрсатувчи кадрлар, туристик бренд, хизматлар сифати ва реклама салоҳияти каби кўплаб омиллар ҳисобга олинади.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Инвестицион жозибадорликнинг интеграл индексини (ИЖИ) ҳисоблаш учун инвестиция потентсиалларининг интеграл индексини ва инвестиция рискларининг интеграл индексини синаб кўриб, биринчи босқичда 1- ва 2-жадвалларда келтирилган

минтақанинг инвестицион жозибадорлигини тавсифловчи статистик базани йиғиш мақсадга мувофиқ.

1-жадвал

Минтақанинг инвестиция салоҳиятини тавсифловчи кўрсаткичлар

Инвестицион салоҳиятлар	Хусусий инвестициялар кўрсаткичлари
Ресурс салоҳияти	Фойдали қазилмаларни қазиб олиш, ўрмон ерлари майдони ва ўрмонлар жойлашган бошқа тоифадаги ерлар, барча қишлоқ хўжалиги экинлари экилган майдонлар, электр станциялари.
Инновацион салоҳият	Амалдаги илғор ишлаб чиқариш технологиялари сони, тадқиқот ва ишланмалар билан шуғулланадиган ходимлар сони (Тадқиқотчилар), илмий ишланмаларни амалга оширувчи ташкилотлар сони, инновацион товарлар, ишлар, хизматлар ҳажми, ички жорий тадқиқот харажатлари.
Ишлаб чиқариш салоҳияти	Ялпи ҳудудий маҳсулот, иқтисодиётда банд бўлганларнинг ўртача йиллик сони, корхона ва ташкилотлар сони.
Меҳнат салоҳияти	Иқтисодий фаол аҳоли сони, халқ хўжалигида банд бўлганлар сонидаги олий ва ўрта касб-хунар маълумотиغا эга бўлганлар сони.
Истеъмолчи салоҳияти	Аҳоли жон бошига ўртача нақд пул даромадлари, жисмоний шахсларнинг жамғарма банкидаги ҳисобварақларидаги депозитлари.
Инфратузилма салоҳияти	Жўнатилган йўловчилар, аҳолига кўрсатилган алоқа хизматлари ҳажми, бир кишига тўғри келадиган, қаттиқ қопламали умумий фойдаланишдаги автомобил йўлларининг зичлиги.
Молиявий салоҳият	Мамлакат бюджет тизимига солиқлар, йиғимлар ва бошқа мажбурий тўловларни олиш, ташкилотларнинг балансланган молиявий натижаси (фойда минус зарар).
Туризм салоҳияти	“Меҳмонхона ва ресторанлар” иқтисодий фаолияти бўйича ялпи қўшилган қиймат, сайёҳлик компаниялари сони.

Манба: Askarov (n.d.) *Отценка инвестиционной привлекательности региона с позиции его экономической безопасности.*

2-жадвал

Минтақанинг инвестиция хавфини тавсифловчи кўрсаткичлар

Инвестицион хавфлар	Хусусий инвестиция хатарлари
Иқтисодий хавф	Зарар билан ишлайдиган ташкилотларнинг улуши, асосий воситаларнинг эскириш даражаси.
Жиноий хавф	Ҳар 100 000 кишига ҳисобланган жиноятлар сони аҳоли сони, қайд этилган қотилликлар ва қотилликка уринишлар сони.
Ижтимоий хавф	Жорий йилда ишсизлик даражаси, даромади яшаш даражасидан паст бўлган аҳоли сони, ҳар бир ходимга тўғри келадиган иш ҳақи бўйича қарздорлик.
Экологик хавф	Стационар манбалардан ҳавога ифлослантирувчи моддаларнинг чиқарилиши, ифлосланган оқава сувларнинг ер усти сув ҳавзаларига ташланиши, 1000 кишига тўғри келадиган касаллик.
Молиявий хавф	Давлат бюджети тақчиллиги (даромадлар ва харажатлар), муддати ўтган кредиторлик қарзлари умумий қарзга нисбатан фоизда

Манба: Askarov (n.d.) *Отценка инвестиционной привлекательности региона с позиции его экономической безопасности.*

Минтақанинг инвестицион жозибадорлигини баҳолаш учун танланган омиллар миқдорий бўлиб, бу баҳолашнинг обективлигини кўрсатади.

Иккинчи босқичда (1) формула бўйича кўп даражали коррелятсия коеффитсиентидан фойдаланган ҳолда (2) формула бўйича коеффитсиентларнинг

оғирлигини аниқлаш керак, бу эса ҳосил бўлган муносабатларнинг яқинлигини топишга имкон беради. Минтақанинг инвестицион фаолияти натижасини тавсифловчи кўрсаткичлар: тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар; асосий капиталга инвестициялар; маҳаллий ҳудудий маҳсулотга инвестициялар улуши.

$$W^i = \frac{12 \sum_{i=1}^n D_i^2}{m^2(n^3-n)} \quad (1)$$

n - баҳоланадиган объектлар сони (даврлар);

m - рейтинг кетма-кетликлари сони (кўрсаткичлар сони);

D_i - и-объектнинг даражалари йиғиндисининг ўртача суммадан четланиши.

$$a_j^i = \frac{rk_j^i}{\sum_{i=1}^n rk_j^i} \quad (2)$$

бу эрда a_j^i - хусусий инвестиция потенциаллари ва рискларининг вазн коэффитсиенти;

rk_j^i -и-инвестиция кўрсаткичининг коррелятсия коэффитсиенти даражаси.

Учинчи босқичда натижа ушбу миқдорларнинг ўлчов бирликларига боғлиқ бўлмаслиги учун маълумотларни нормаллаштирамиз, биз барча кўрсаткичларни формула (3) бўйича бир хил ўлчовга келтирамиз.

$$X_{ж}^и = \frac{з_{ж}^и - з_{мин}^и}{з_{макс}^и - з_{мин}^и} \quad (3)$$

бу ерда $X_{ж}^и$ - и-индикатор, нормаллаштирилган қиймат 0 дан 1 гача берилади;

$з_{ж}^и$ - ж-давр учун мутлақ кўрсаткичларда и-кўрсаткичнинг қиймати;

$з_{мин}^и$ - давр учун и-кўрсаткичнинг минимал қиймати;

$з_{макс}^и$ - давр учун и-индикаторнинг максимал қиймати.

Тўртинчи босқичда ўрганилаётган ҳудуднинг хусусий потенциалларини (IP^p) шакллантириш (4) формула бўйича амалга оширилади.

$$IP^p = \sum_{i=1}^n H_j^i \times a_j^i \quad (4)$$

Инвестицион рисклар потенциаллари индекси (IP^p) худди шундай тарзда ҳисобланади.

Бешинчи босқичда биз инвестиция потенциалларининг (хавфларнинг) интеграл индексларини шакллантирамиз, улар хусусий потентсиаллар индексини ҳисоблашга ўхшаш тарзда амалга оширилади. Дастлаб, (8) формула бўйича ҳосил бўлган кўрсаткичларнинг таъсири учун потенциал индексларни аниқлаймиз.

Олинган маълумотлар жараёнида биз потенциаллар (хавфлар) индексини тартиблаймиз, бу эрда энг юқори даража кўп даражали коррелятсиянинг энг юқори қийматига тўғри келади.

Кейин (5) формуладан фойдаланиб индексларнинг вазн коэффитсиентларини ($б_{ж}^и$) ҳисоблаймиз.

$$б_{ж}^и = \frac{P_{ж}^и}{\sum_{и=1}^n P_{ж}^и} \quad (5)$$

бу ерда, $P_{ж}^и$ - потенциалнинг и-индекси даражаси (хавф).

Кейинчалик, (6) формула бўйича ҳисобланган минтақанинг инвестиция салоҳияти (хавфи) нинг интеграл индексини ҳисоблаймиз.

$$Иси^п = \sum_{и=1}^n ИС^п \times б_{ж}^и \quad (6)$$

бу ерда, $Иси^п$ – инвестиция салоҳиятининг интеграл индекси;

инвестиция салоҳиятининг интеграл индекси $б_{ж}^и$ - ўрганилаётган ҳудуд салоҳияти индексининг вазн коэффитсиенти.

Интеграл инвестицион риск индекси худди шундай тарзда ҳисобланади.

Олтинчи босқичда ҳудуднинг инвестицион жозибадорлиги (7) формула бўйича

баҳоланади.

$$IJI^R = \frac{\sum_{i=1}^n IJI^P}{\sum_{i=1}^n IJI^P} + \frac{\sum_{i=1}^n IIP^P}{\sum_{i=1}^n IIR^P} \quad (7)$$

бу ерда IJI^R – инвестицион жозибаторликнинг интеграл индекси;

IJI^P , IIP^P – интеграл индексларнинг ўртача қийматлари.

Шундай қилиб, ушбу услуб хусусий инвестиция потенциаллари (хавфлари) динамикасини кўриш ва шу билан бирга ўсиш ёки пасайиш сабабларини таҳлил қилиш, шунингдек, хусусий инвестиция кўрсаткичларининг якуний қийматларга таъсирини ўрганиш имконини беради. Ўрганилаётган ҳудуднинг инвестицион жозибаторлик индекси заиф томонларни таҳлил қилиш орқали минтақавий ҳокимият органларига моделнинг хусусий кўрсаткичларига таъсир кўрсатиш орқали инвестиция салоҳиятини ошириш ва инвестиция рискларини камайтириш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқишда ёрдам берилади.

Юқорида айтиб ўтилганидек, инвестициялар корхонани узоқ муддатли ривожлантириш ва унинг салоҳиятини оширишнинг асосий механизмларидан биридир. Инвестицияларнинг барқарор ва ҳажмли оқимини шакллантириш учун шундай шароитларни яратиш керакки, инвестициялар субекти кўриб чиқиляётган корхона фаолиятига қўйган инвестицияларининг қайтарилиши ва рентабеллигига ишонч ҳосил қилади. Кўп сонли заиф томонлар ноаниқлик ҳолатини яратади, бу эса ўз навбатида ташқи инвестициялар эҳтимолини камайтиради. Бунинг сабаби шундаки, инвестор ҳар доим сармоядан олинган даромаддан манфаатдор бўлади.

Шу сабабли, ҳар қандай инвестор учун инвестиция ресурсларини тўғри тақсимлаш жуда муҳимдир, чунки шошилиш ва асоссиз қарорлар жиддий йўқотишларга олиб келиши мумкин. Иқтисодий жараёнларнинг мураккаблашиши, иқтисодий муносабатларнинг глобаллашуви хавф омиллари ва ноаниқликни ҳисобга олмасдан режалар ва прогнозларни ишлаб чиқиш ўзининг амалий маъносини йўқотишига олиб келади.

Рискларни бошқариш - бу инвесторнинг муваффақияти, у кўпроқ хавф остида ишлашга боғлиқ.

Замонавий шароитда инвестиция фаолияти юқори ноаниқлик шароитида амалга ошириляётганлиги сабабли, ташкилотлар ва жисмоний шахсларнинг маблағлари узоқ муддатли инвестицияларга, айниқса узоқ муддатли ўзини оқлаш муддати бўлган моддий ишлаб чиқариш соҳасига заиф йўналтирилган; улар асосан айланма соҳасида (масалан, спекулятив операцияларда) фаолият юритади, шунингдек, катта ҳажмларда истеъмолга йўналтирилади. Қўшимча молиявий ресурсларни жалб қилиш учун корхона юқори даражадаги инвестиция жозибаторлигига эга бўлиши керак, бу инвесторларни ўз пуллари унга инвестиция қилишга ишонтириш учун етарли.

Аксарият корхоналар раҳбарияти инвестиция жозибаторлигини ошириш муҳимлигини англамайди, таҳлил ва баҳолаш усуллари ишлаб чиқиш, унинг кўпайишини ўрганиш билан тўлиқ шуғулланмайди, бу эса катта камчиликдир. Чунки кўп жиҳатдан потенциал ўсиш ва келажакка эришиш мумкин. Корхонанинг ривожланиши бевосита инвестицион жозибаторлик даражасига боғлиқ. Муваффақияти корхонанинг инвестицион жозибаторлигига бевосита таъсир кўрсатадиган инвестиция фаолиятининг ҳал қилувчи омили унинг инвестиция сиёсатини шакллантириш ва амалга оширишдир. Ҳозирги вақтда илмий адабиётларда "инвестиция сиёсати" тушунчасининг кўплаб талқинлари мавжуд. Бу, биринчи навбатда, муаллифлар ушбу концепсиянинг маъносини очиб, ушбу тоифанинг турли томонларини кўриб чиқишлари билан боғлиқ, бу эса ўз навбатида инвестицияларнинг турли мақсадлари, вазифалари, шунингдек хусусиятларининг мавжудлиги билан изоҳланади. Корхонадаги фаолият. Инвестицион сиёсатнинг 5 та асосий йўналиши аниқланган бўлиб, уларнинг

таърифлари 3-жадвалда келтирилган. Муаллифлар инвестиция сиёсатини қуйидагича тушунадилар:

- белгиланган мақсадларга муваффақиятли эришиш учун чора-тадбирлар мажмуи (Эндовитский);
- маблағларни фойдали инвестициялашни таъминлайдиган чора-тадбирлар мажмуи (Виленский);
- асосий фондларни янгилашга қаратилган иқтисодий сиёсатнинг бир қисми (Раизберг);
- қимматли қоғозлар портфелини шакллантиришни белгиловчи сиёсат (Уилям);
- корхона салоҳиятини кенгайтиришга қаратилган иқтисодий сиёсатнинг бир қисми (Леонтьев).

3-жадвал

Инвестицион сиёсатнинг асосий йўналишларига берилган таърифлар

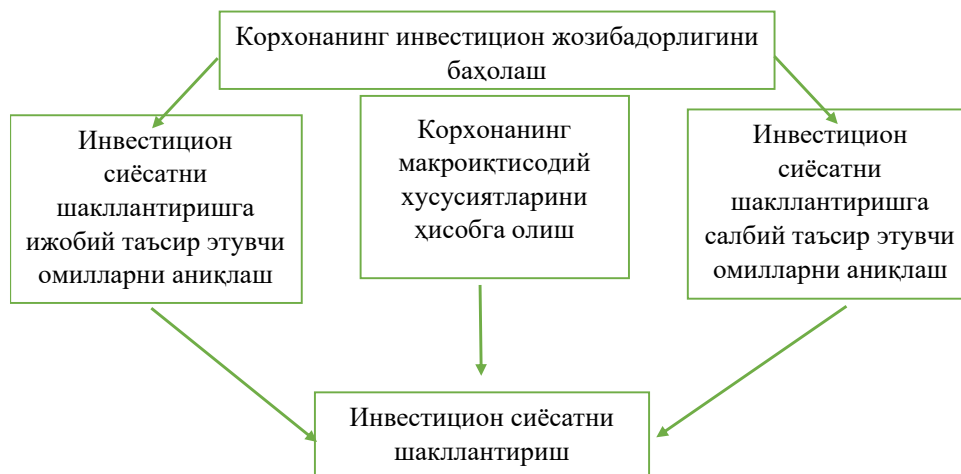
Муаллиф	Таъриф
Райзберг (2011)	Асосий фондларни янгилаш ва техник даражасини ошириш зарурлигини ҳисобга олган ҳолда инвестицияларнинг таркиби ва кўламини, улардан фойдаланиш йўналишларини, келиб тушиш манбаларини белгилаш шаклида корхона томонидан олиб бориладиган иқтисодий сиёсатнинг ажралмас қисми.
Виленский (2010)	Ишлаб чиқаришни ривожлантириш, фойда олиш ёки бошқа якуний натижаларга эришиш мақсадида хўжалик юритувчи субект ичида ҳам, ундан ташқарида ҳам инвестициялар ҳажми, таркиби ва йўналишларини белгиловчи иқтисодий қарорлар тизими.
Уилям (2010)	Қимматли қоғозлар портфелини шакллантиришни белгиловчи инвестиция сиёсати. Ушбу ёндашувда инвестиция сиёсати энг катта самарага эришиш учун уларга ишониб топширилган маблағларни бошқарадиган профессионал инвесторлар позитсиясидан изоҳланади.
Леонтьев (2013)	Корхонанинг умумий молиявий стратегиясининг ажралмас қисми бўлиб, у ишлаб чиқариш салоҳиятини кенгайтириш ва янгилашнинг энг оқилона усуллари танлаш ва амалга оширишдан иборат.
Эндовитский (Леонтьев, 2017)	Инвестицион дастурни шакллантириш, унинг рақобатдош устунликларини узоқ муддатли мустаҳкамлашга ёрдам берадиган ва мақсадларига муваффақиятли эришишни таъминлайдиган лойиҳаларни танлаш ва молиявий қарорларни қабул қилиш бўйича умумий кўрсатмалар. Унинг таъкидлашича, инвестиция сиёсати инвестиция стратегиясининг амалда амалга оширилишини таъминлаши керак.

Манба: маълумотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

Бизнинг фикримизча, таъриф турли соҳаларда тўғри талқин қилиш имконияти учун умумлаштирилган бўлиши кераклигини инobatга олиб, муаллифлик таърифимизни таклиф этамиз: *“Корхонанинг инвестиция сиёсати - бу корхонанинг узоқ муддатли мақсадларига эришиш йўллари белгилаб берувчи узоқ муддатли мақсадлар тўпламидир.”*

Инвестицион жозибадорлик даражаси инвестиция сиёсатининг натижаси бўлганлиги сабабли шуни тушуниш керакки, ривожланишнинг энг яхши вариантини аниқлаш ва инвестиция сиёсатини самарали шакллантириш учун корхона инвестиция фаолиятининг ҳозирги ҳолатини аниқлай олиш керак. Шунинг учун инвестиция сиёсатини шакллантиришга тайёргарлик босқичларидан бири корхонанинг инвестицион жозибадорлигини ўрганиш ва баҳолаш бўлиши керак, бу корхонанинг инвестиция сиёсатини шакллантиришнинг асосий омилларини аниқлашга ёрдам

беради. Корхонанинг инвестицион жозибаторлигини баҳолаш ва инвестиция сиёсатини шакллантириш ўртасидаги боғлиқлик 1-расмда кўрсатилган.

1-расм. Инвестиция сиёсатини шакллантиришнинг корхонанинг инвестицион жозибаторлигини баҳолаш билан боғлиқлиги

Манба: Бланк (2017). Инвестиционный менеджмент.

Юқорида таъкидланганидек, инвестиция сиёсати корхонанинг инвестицион жозибаторлигини оширишда асосий рол ўйнайди. Бу рол қуйидагича:

- бутун ташкилот ва унинг алоҳида таркибий бўлинмаларининг келажакдаги иқтисодий ва ижтимоий ривожланиши учун узоқ муддатли умумий ва инвестиция мақсадларини амалга ошириш механизмини таъминлаш;
- ташкилотнинг имкониятларини баҳолаш, унинг ички инвестиция салоҳиятидан максимал даражада фойдаланишни таъминлаш ва инвестиция ресурсларини фаол бошқариш имконияти;
- ташқи инвестиция муҳити омилларининг динамик ўзгариши жараёнида юзага келадиган янги истиқболли инвестиция имкониятларини тезкорлик билан амалга ошириш имкониятини таъминлаш;
- ташкилот томонидан назорат қилинмайдиган ташқи инвестиция муҳити омилларининг ривожланишидаги мумкин бўлган ўзгаришларни ҳисобга олиш ва уларнинг ташкилот фаолияти учун салбий оқибатларини минималлаштириш;
- рақобатчилар билан таққослаганда инвестиция фаолиятида ташкилотнинг қийёсий устунлигини акс эттириш;
- ташкилотнинг инвестиция фаолиятини стратегик, жорий ва оператив бошқариш ўртасидаги аниқ муносабатларни таъминлаш;
- энг муҳим стратегик инвестиция қарорларини амалга ошириш доирасида ташкилий хулқ-атворнинг тегишли дастурини таъминлаш.

Худуднинг инвестицион жозибаторлигини баҳолашнинг таклиф этилаётган методологияси меҳнат, молиявий, инвестиция, инновацион, илмий ва истеъмолчини қўллаб-қувватлашнинг ривожланиш даражасини ҳар томонлама ҳисобга оладиган худуднинг ривожланиш даражасини баҳолашга қаратилган ҳаракатлар кетма-кетлигидир. Олтига блокни ўрганиш асосида минтақанинг инвестицион жозибаторлигини баҳолаш таклиф этилади.

Интеграл индикаторнинг ҳар бир компонентини қуйидагича тавсифлаш мумкин.

1. Худуднинг меҳнат ресурслари билан таъминланиши минтақада меҳнатга лаёқатли аҳолининг мавжудлигини, шунингдек, инновацион иқтисодиётни ривожлантириш нуқтаи назаридан унинг малакасини тавсифлайди (илмий-тадқиқот ва

ишланмаларда иштирок этаётган ходимлар сони; сони илмий даражага эга тадқиқотчилар)

2. Молиявий қўллаб-қувватлаш минтақа молия тизимининг мавжуд ресурслар йиғиндиси ҳисобига унинг иқтисодий ўсиши ва инновацион ривожланишини таъминлаш қобилиятини тавсифлайди. Молиявий ёрдамни кўрсаткичлар тизимидан фойдаланган ҳолда текшириш таклиф этилади: ташкилот ходимларининг ўртача ойлик ҳисобланган иш ҳақи; кредит ташкилотлари томонидан жалб қилинган жисмоний шахсларнинг омонатлари ҳажми; кредит ташкилотлари томонидан жалб қилинган юридик шахсларнинг омонатлари ҳажми.

3. Ҳудуднинг инвестицион таъминланиши минтақа иқтисодиётидаги ўз ва жалб қилинган инвестицион ресурсларнинг йиғиндисини тавсифлайди. Асосий капиталга инвестициялар ҳажми орқали баҳолаш таклиф этилади; аҳоли жон бошига асосий капиталга инвестициялар ҳажми.

4. Ҳудуднинг инновацион таъминланиши унинг инновацион ривожланиш имкониятларини акс эттиради. Илмий-тадқиқот ва ишланмалар учун ички харажатлар ҳажми орқали таҳлил қилинади; технологик инновациялар учун харажатлар ҳажми.

5. Инвестиция фаолиятини илмий таъминлаш илмий билимларнинг ривожланиш даражасини ва эришилган ютуқларни ҳудудни ривожлантиришнинг турли ишлаб чиқариш, иқтисодий ва технологик жараёнларига жорий этиш даражасини кўрсатади. Берилган патент талабномалари ҳажмини таҳлил қилиш йўли билан текшириш таклиф этилади.

2-расм. Ҳудуднинг инвестицион жозибадорлигининг интеграл кўрсаткичи таркиби

Манба: маълумотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланди

Ҳар қайси инвестор маълум бир мамлакат ва унинг ҳудудига инвестиция киритишдан аввал ўша мамлакат ва ҳудуднинг инвестиция муҳитини баҳолаш, унинг жозибадорлигини аниқлашга киришади. Албатта, бунда юқорида кўриб ўтилган омиллар ўрганилади, таҳлил қилинади ва шу асосда инвестиция қарорлари қабул қилинади.

Инвестиция муҳитининг ҳар томонлама, чуқур таҳлил қилиниши асосида инвестиция таваккали аниқланади. Инвестиция муҳити ва таваккал даражалари бир-бирларига тескари нисбатдадир. Бунда инвестиция муҳити қанчалик қулай бўлса, бунинг акси инвесторнинг тадбиркорлик таваккали шунчалик паст даражада бўлади ва бу инвесторларнинг кириб келишини оширади. Аксинча, инвестиция муҳити ноқулай бўлса, таваккал даражаси юқори бўлади. Бу эса, инвестиция қабул қилувчи томоннинг сарф-ҳаражатлари ўсишига олиб келади. (Mamatov, 2014).

Инвестиция муҳитини қўллаб-қувватлайдиган сиёсий муҳитни яратишнинг зарурий омиллари мавжуд. Булар:

- хавфсизлик;
- хорижий инвесторлар ҳуқуқларининг ҳимояси ва кафолати;
- қонунчиликнинг барқарорлиги;
- шаффофлик;
- корруптсиядан ҳоли бўлишлик;
- ҳукуматнинг яхши бошқаруви. (OSCE, 2018)

4-жадвал

Инвестицион жозибадорлик акс этадиган кўрсаткичлар тизими

Гуруҳ	Кўрсаткич
Иқтисодий жозибадорлик	Макроиктисодий барқарорлик (мб) Меҳнат бозорининг самарадорлиги (мбс) Инфратузилмаларнинг сифати (ис) Институтларнинг сифат даражаси (исд) Ички бозорнинг имконияти/ҳажми (ибҳ) Технологияларнинг ривожланиш даражаси (трд) Инновацион салоҳият (ис)
Ҳуқуқий жозибадорлик	Ҳуқуқий нуқтаи назардан бизнес қилиш учун яратилган қулай шароитлар
Инвестициялаш жараёнида рисклар	Демографик босимнинг даражаси (дбд) Олиб борилаётган сиёсатдан ва ҳаётдан норози бўлган аҳолининг қатлами (нб) Давлат тузилмаларида авж олган коррупция ҳолати (дтк) Инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг поймол бўлиш даражаси (иҳебп) Юқори бошқарув гуруҳларининг таъсир кўрсатиш даражаси (йбог) Давлат хавфсизлик органларининг таъсир кўрсатиш даражаси (дхот) Бошқа давлат/ҳудудларнинг таъсир кўрсатиш даражаси (бт)

Манба: Schwab (2013). *World Economic Forum: The Global Competitiveness Report*.

Юқоридаги жадвалда инвестицион жозибадорлигини аниқлашнинг усул ва воситалари келтирилган (4-жадвал).

Бутунжаҳон иқтисодий форуми иқтисодий жозибадорликни аниқлашда қуйидаги формуладан фойдаланилади:

$$ИЖ = мб + мбс + ис + исд + ибҳ + трд + ис \quad (1.1.)$$

ИЖ-“Иқтисодий жозибадорлик” бўйича давлатга берилган балл.

Ҳуқуқий жозибадорликни аниқлашда “бизнесни юритиш” рейтингидан фойдаланилади. Бу ерда, ХЖ-ҳуқуқий жозибадорлик; ДБ-“Доинг буссинесс” да давлатнинг рейтинги.

$$Риск = 1/дбд + нб + дтк + иҳебп + йбог + дхот + бт \quad (1.2.)$$

риск - инвестициялаш жараёнида рискнинг мавжудлик даражаси:

кўрсаткич қиймати қанчалик катта бўлса, капитал қўйилмаларни жойлаштиришда риск даражаси шунчалик кичик бўлади.

Хорижий инвесторлар индекс маълумотларидан нима сабабдан фойдаланишади,

албатта вақтни тежаш мақсадида. Бунда албатта инвестиция киритилаётган мамлакатнинг индекси юқори ёки пастлиги катта аҳамиятга эга. Аммо инвесторлар бу билан қаноатланмасдан инвестиция киритилаётган мамлакатнинг инвестицион жозибадорлигини ҳам таҳлил қилишади.

5-жадвал

БЕРИ индекси ва унинг мезонлари

№	Мезонлар	Таърифи	Салмоғи, %
1.	Сиёсий барқарорлик	Кутилмаган ҳукумат тўнтаришлари имкониятлари ва уларнинг тадбиркорлик фаоллигига таъсирини баҳолайди	12
2.	Хорижий инвестициялар ва фойдага муносабат	Хусусий тадбиркорларга тегишли ижтимоий эҳтиёжларга бўлган ҳаражатлар ҳажми	6
3.	Миллийлаштириш	Беғараз экспроприатсия имкониятларидан то маҳаллий ҳокимиятларга имтиёзлар беришгача	6
4.	Девалвация	Девалватсия таъсири, ҳамда корхона фаолиятига девалватсиянинг таъсирини юмшатувчи чораларнинг ҳаётийлиги	6
5.	Тўлов баланси	Ҳисоблар баланси ва умумий балансга, ҳамда хорижий инвесторларнинг даромадларига таъсир этувчи омиллар	6
6.	Расмийлаштириш масалалари	Давлатнинг иқтисодиётга аралашуви даражаси, божхона расмийлаштиришларини амалга оширилиши, валюта ўтказишлари ва бошқа шундай операциялар	4
7.	Иқтисодий ўсиш суръатлари	Йиллик ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш суръатларининг ўсиши 3%, 3-6%, 6-10% ва 10%дан юқори чегараларда	10
8.	Валютанинг конвертирлангани	Миллий валютанинг хорижий валютага алмаштириш имконияти, ҳамда миллий валютанинг (корхоналарга зарур бўлган даражада) валюталар бозоридаги ўрни	10
9.	Шартномани амалга ошириш имконияти	Шартномага амал қилиш имконияти, ҳамда тил ва урф-одатлардаги фарқ натижасида қийинчиликларнинг юзага келиши	6
10.	Иш ҳақи ва меҳнат унумдорлигига ҳаражатлар	Иш ҳақи даражаси, меҳнат унумдорлиги, ишга қабул қилиш тартиби	8
11.	Экспертлар ва маркетинг хизматларидан фойдаланиш имконияти	Корхоналарга юридик, бухгалтерия, маркетинг бўйича маслаҳатлар бериш, технология ва қурилиш ишларини амалга ошириш соҳаларида маслаҳатлар кутиш имконияти	2
12.	Алоқа ва транспортни ташкил этиш	Фаолият кўрсатаётган корхоналар ва уларнинг филиаллари орасидаги транспорт ёллари ва алоқа тизимини (мамлакат ичидагини ҳам) ташкил этиш ва фойдаланиш имконияти. Транспорт инфратузилмасини баҳолаш	4
13.	Маҳаллий бошқарув ва ҳамкорлик	Бошқарувнинг турли масалаларини ечишда ўз капитали билан қатнашиш ва ҳамкорликда фаолият юритиши мумкин бўлган маҳаллий ҳамкорларнинг сони ва имкониятлари	4
14.	Қисқа муддатли кредит	Хорижий ҳамкорларга қисқа муддатли кредитлар бериш ва улардан фойдаланиш имконияти	8
15.	Узоқ муддатли кредит ва шахсий капитал	Ҳамкорлар томонидан низом капиталига ўз улушларини қўшиш шартлари ва миллий валютада узоқ муддатли кредит бериш шартлари	8

Манба: Имомов (2014). Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш.

4 - жадвалда ҳар бир қўйилган баҳо экспертлар баҳосига кўпайтирилиб, охирида барча кўрсаткичлар қўшилади ва "0" дан "4" гача: 0 – номақбул шартлар, 1- салбий шартлар, 2-ўртача шартлар, 3 – яхши шартлар, 4 – идеал шарт ҳисобланади.

- $БЕРИ \geq 80$ – қулай инвестицион муҳит, иқтисодиёт ривожланган;

- $70 \leq БЕРИ \leq 79$ – етарли даражада қулай эмас ва етарли даражада ривожланмаган;

- $55 \leq БЕРИ \leq 69$ – инвестицион салоҳиятга эга бўлган ривожланаётган

иқтисодиёт;

- $40 \leq БЕРИ \leq 54$ – юқори даражадаги риск, ривожланмаган иқтисодиёт;

- $БЕРИ < 40$ – жуда юқори даражадаги риск ва инвестиция фақат истисно тарзида киритилиши мумкин.

"БЕРИ" хизмати капитал импорт қилувчи мамлакатлардаги инвестиция муҳитини таҳлил қилиб, инвестицияларнинг рисклилиқ даражасини аниқлаб беради. Матбуотлар орқали турлича индекслар билан инвесторларнинг хорижий мамлакатларга инвестиция қўйишининг хавф-хатарлилиқ, риск даражасини аниқлаб беради.

Ўзбекистонда туризм соҳасини ривожлантиришга жалб этилаётган инвестициялар ҳажмини прогнозлар лозим бўлади. Бунда қуйида туризм соҳасини ривожлантиришга жалб этилаётган инвестициялар ҳажми динамикасининг барқарорлигига асосланган ҳолда Республикада мазкур турдаги инвестициялар ҳажминининг 2023-2026 йиллардаги истиқбол қийматларини аниқлашда тренд моделидан фойдаланамиз.

Амалиётда ҳақиқий динамика қатори маълумотларига асосланиб тренд тенгламаси шаклини аниқлаш мураккаб масала. Бу биринчидан, энг мақбул деб топилган тренд тенгламаси $\sum (y_t - \hat{y}_t)^2 = \min$ шартни қаноатлантиришни, иккинчи томондан эса, истиқболдаги ўзгарувчи динамикаси барқарор бўлиши талаб этади.

Қуйида биз ўзгарувчининг истиқбол қийматларини аниқлашда иккита вариантдан фойдаланамиз. Биринчи вариантда параболик тренддан, иккинчи вариантда эса экспоненциал тренддан фойдаланамиз. Оддатда бу икки тренд натижалари бир-бирига яқин бўлган натижаларни тақдим этади.

Биринчи вариант (параболик тренд).

Тренд тенгламасида номаълум параметрлар (a_0, a_1, a_2) шундай аниқланиши керакки, уларнинг аниқланган қийматларида функция $F(a_0, a_1, a_2)$ ўзининг энг кичик қийматига эришсин:

$$F = \sum_{i=1}^2 (y_t - \hat{y}_t)^2 = \sum_{i=1}^2 (y_t - a_0 - a_1 t - a_2 t^2)^2 \rightarrow \min \quad (1)$$

Функция ўзининг минимум қийматларига эришадиган нуқталарида унинг хусусий ҳосилалари нолга тенг бўлади:

$$\frac{\partial F}{\partial a_0} \cong \frac{\partial F}{\partial a_1} \cong \frac{\partial F}{\partial a_2} \equiv 0 \quad (2)$$

ёки,

$$\begin{cases} \frac{\partial F}{\partial a_0} = \sum_{i=1}^3 (y_t - a_0 - a_1 t - a_2 t^2) \times 1 = 0 \\ \frac{\partial F}{\partial a_1} = \sum_{i=1}^3 (y_t - a_0 - a_1 t - a_2 t^2) \times t = 0 \\ \frac{\partial F}{\partial a_2} = \sum_{i=1}^3 (y_t - a_0 - a_1 t - a_2 t^2) \times t^2 = 0 \end{cases} \quad (3)$$

Регрессия тенгламасининг параметрларини аниқлаш учун (3) даги нормал тенгламалар системасини ечиш талаб этилади. Бунда n - кузатувлар сони, m - вақт

оралиғи, a_0 - озод ҳад, a_1, a_2 - регрессия коэффициентлари бўлиб, келтирилган нормал тенгламалар системасини ечиш орқали биз, иккинчи даражали полином функциянинг коэффициентларини аниқлаш имкониятига эга бўламиз:

$$\begin{cases} a_0 n + a_1 \sum t + a_2 \sum t^2 = \sum y_t, \\ a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 + a_2 \sum t^3 = \sum y_t t, \\ a_0 \sum t^2 + a_1 \sum t^3 + a_2 \sum t^4 = \sum y_t t^2 \end{cases} \quad (4)$$

Иккинчи вариант: (экспоненциал тренд).

Агар m даврдаги туризм соҳасига жалб этилаётган инвестиция маблағларини Q_m билан белгилайдиган бўлсак, у ҳолда инвестиция маблағлари тенденциясининг m вақт оралиғидаги тренд тенгламаси қуйидаги экспоненциал функциядан иборат бўлади:

$$Q_t = Q_0 \cdot e^{\eta \cdot t} \quad (5)$$

Бунда Q нинг табиий ўсиши $dQ_t / dt = \eta \cdot Q_t$ га тенг бўлади. Функцияда Q - инвестиция маблағлари ҳажми, t - вақт омили, η - вақт (йил)нинг ўртача ҳар бир бирлигида инвестиция маблағларининг ўсиш суръати ёки даражасини ўзида ифода этади.

Келтирилган (5) ифодани логарифмлаб, уни чизиқли кўринишга олиб келамиз:

$$\ln Q_t = \ln Q_0 + \eta \cdot t \quad (6)$$

(6) тенгламанинг параметрларини баҳолаш учун қуйидаги энг кичик квадратлар усулининг шартини келтирамиз:

$$S = \sum (\ln Q_0 + \eta \cdot t - \ln Q)^2 \rightarrow \min \quad (7)$$

(7) тенглама учун нормал тенгламалар тизими қуйидагича бўлади ва у орқали биз (5) тенгламанинг параметрларини баҳолаш имкониятига эга бўламиз:

$$\begin{cases} n \ln Q_0 + \eta \sum t = \sum \ln Q \\ \ln Q_0 + \eta \sum t^2 = \sum \ln Q \cdot t \end{cases} \quad (8)$$

Агар келтирилган (8) тенгламалар тизимини параметрларга нисбатан ечадиган бўлсак, у ҳолда қуйидаги тенгликларга эга бўламиз:

$$\ln Q_0 = \frac{\sum t^2 \sum \ln Q - \sum t \sum t \ln Q}{n \sum t^2 - (\sum t)^2} \quad (9)$$

$$\eta = \frac{n \sum t \ln Q - \sum t \sum \ln Q}{n \sum t^2 - (\sum t)^2} \quad (10)$$

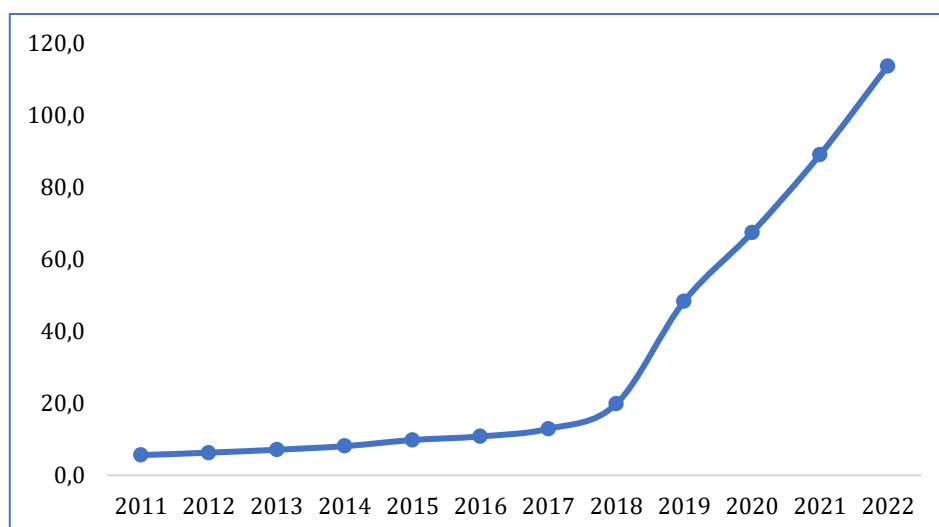
Дастлабки статистик маълумотлар шуни кўрсатадики, 2011-2022 йилларда Республика туризм тармоғига жалб этилган инвестиция маблағлари ҳажми чизиқсиз динамикани ўзида ифода этган ва барқарор ўсиш тенденциясига эга бўлган (1-расм).

Юқоридаги назарий ҳисобланишлар ва 3-расмда келтирилган чизиқсиз динамика асосида қуйида келтирилган прогнозлашни амалга оширамиз.

Биринчи вариант учун: Олинган натижаларга кўра, $a_0 = 21.817$, $a_1 = -11.16$, $a_2 = 1.5448$ га тенг бўлади. Бундан жалб этилган инвестиция маблағларининг параболик тренд тенгламаси $\hat{y}_t = 21.817 - 11.16t + 1.5448t^2$ га тенг эканлиги келиб чиқади. Мазкур учинчи даражали полином функциянинг вақт омили билан ҳосил қилган детерминация коэффициенти $R^2 = 0.9608$ га тенг.

Иккинчи вариант учун: Олинган натижаларга кўра, $a_0 = 2.9001$, $a_1 = 0.2831$ га тенг бўлади. Бундан жалб этилган инвестиция маблағларининг экспоненциал тренд

тенгламаси $\hat{y}_t = 2.9001e^{0.2831 \cdot t}$ га тенг эканлиги келиб чиқади. Мазкур учинчи даражали полином функциянинг вақт омили билан ҳосил қилган детерминация коэффиценти $R^2 = 0.9479$ га тенг.

3-расм. 2011-2022 йилларда Республика туризм тармоғига жалб этилган инвестиция маблағлари динамикаси (млн.сўм)

Қўлга киритилган барча эмпирик қийматлар асосида Ўзбекистон Республикаси туризм соҳасини ривожлантиришга жалб этилаётган инвестициялар ҳажмининг 2023-2026 йиллардаги истиқбол қийматларини аниқлаймиз. Олинган натижалар қуйида келтирилган жадвалда ўз аксини топган (1-жадвал).

6-жадвал

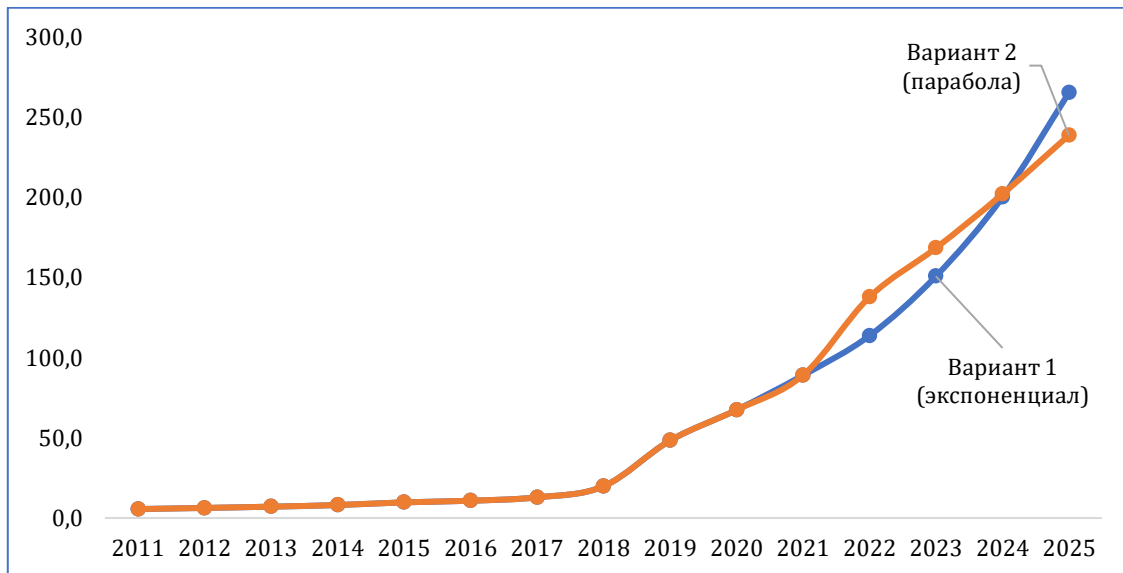
Ўзбекистон Республикаси туризм соҳасини ривожлантиришга жалб этилаётган инвестициялар ҳажмининг 2023-2026 йиллардаги истиқбол қийматлари (прогноз кўрсаткичлари, млн.сўм)

Прогнозланаётган даврлар	Вариант-1 (экспоненциал)	Вариант-2 (параболик)
2023	113,7	137,8
2024	150,8	168,4
2025	200,0	202,0
2026	265,2	238,7
R^2 (детерминация коэффиценти), фоиз	94.8	96.1
Прогноз аниқлиги (Тейл прогноз аниқлиги), коэфф.	0.1094	0.0065

Манба: Ўзбекистон республикаси президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида Stata дастурида муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

Олинган прогноз натижаларига кўра, иккинчи даражали полином функция ёрдамида амалга оширилган прогноз қийматлари 2026 йилга бориб туризм соҳасига жалб этилаётган инвестициялар ҳажми 238.7 млн.сўмни ҳамда экспоненциал функция ёрдамида амалга оширилган прогноз қийматлари эса, 265.2 млн.сўмни ташкил этиш эҳтимоллиги мавжудлигини кўрсатади. Шунингдек, экспоненциал прогноз натижаларига кўра, туризм соҳасига жалб этилаётган инвестициялар ҳажми 2021 йилга нисбатан 2.98 марта ҳамда параболик тренд натижаларига кўра, 2.68 марта кўпайиш эҳтимоли кузатилади.

Қуйида келтирилган расмда амалга оширилган прогноз натижаларининг график ифодаси ўз аксини топган (4-расм).

4-расм. Ўзбекистон Республикаси туризм соҳасини ривожлантиришга жалб этилаётган инвестициялар ҳажмининг истиқболдаги прогноз параметрлари (млн.сўм)

Манба: Ўзбекистон республикаси президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида Stata дастурида муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

Математик моделларнинг прогноз хусусиятларини баҳолаш учун одатда мезон сифатида ўзгарувчининг ретроспектив, прогноз ва амалий қийматлари ўртасидаги корреляция коэффицентида фойдаланилади. Лекин, прогноз қилинган ва кузатилган қийматлар ўртасидаги корреляциянинг юқори коэффиценти ҳар доим ҳам яхши синалганлиги ҳақида далолат беравермайди, шунинг учун Тейл прогноз аниқлигининг муқобил ўлчови сифатида U коэффицент таклиф этилади:

$$U = \frac{\left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (F_t^* - F_t)^2 \right]^{\frac{1}{2}}}{\left[\frac{1}{n} \sum_{t=1}^n F_t^{*2} \right]^{\frac{1}{2}} + \left[\frac{1}{n} \sum_{t=1}^n F_t^2 \right]^{\frac{1}{2}}} \quad (11)$$

Бунда F_t^* - t йилдаги прогноз баҳоси, F_t - t йилдаги амалдаги қиймат бўлиб, U - Тейл коэффиценти $0 \leq U \leq 1$ оралиқда ўзгариб туради. Прогноз аниқлиги қанчалик юқори бўлса, $U \rightarrow 0$ коэффицент шунчалик нолга интилади.

U - Тейл коэффиценти фақат прогнознинг аниқлигини ўлчайди, аммо, прогнозлашдаги хатоларнинг йўналиши ҳақида батафсил маълумот бермайди. Шунинг учун тегишли кузатилган қийматлар $|F_t|$ ўрнига $|F_t^*|$ прогноз қийматини қўйиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Прогноз ва амалий қиймат ўртасидаги фарқ $|F_t^* - F_t|$ прогнозлашнинг хатосини кўрсатади. Жумладан, $F_t^* - F_t = 0$ бўлса, прогноз аъло, $|F_t^* - F_t| \geq 0$ бўлганда тенденцияга ортиқча баҳо бериш, $|F_t^* - F_t| < 0$ бўлганда эса етарли баҳо бермаслик бўлади.

Олинган натижаларга кўра, **биринчи вариант учун** Тейл коэффиценти 0.0065

қийматга ҳамда **иккинчи вариант учун** эса 0.1094 унинг қиймати тенг бўлиб, унга кўра амалга оширилган прогнознинг аниқлиги парабола функциясида экспоненциал функцияга нисбатан юқори ҳисобланади.

Демак, прогнозлаш вақт бўйича ҳисобланаётган натижа кўрсаткичини вақт омига нисбатан монотон бўлишини назарда тутди. Акс ҳолатда бу олинган натижа кўрсаткичининг келгусидаги реал ҳолатини кўрсатиб бера олмайди. Агар функция монотон бўлмаса, у ҳолда вақтли функциянинг бошқа кўринишларидан фойдаланиш, сўнгра прогноз қийматларини аниқлаш мақсадга мувофиқ деб ҳисобланади.

Энди, юқоридаги ҳисоб-китоблардан фарқли равишда қуйидаги масалани кўриб чиқайлик. Айтайлик, 2030 йилга бориб, республика бўйича туризм соҳасини ривожлантиришга жалб этилаётган инвестициялар ҳажмини 2022 йилга нисбатан 10 баробарга (1137 млрд.сўм) ошириш масаласи қўйилсин. У ҳолда ҳар йили соҳага жалб этилаётган инвестициялар ҳажмининг ўсиш суръатлари қандай улушларда бўлиши мақсадга мувофиқ?

Мазкур масаланинг ечими, “истикболда қўйилган мақсадга эришиш учун бугундан бошлаб соҳага жалб этилаётган инвестицияларни ўсиш суръатлари қандай фоизлардан кам бўлмаслиги лозим?” деган саволга жавоб топиш имкониятини яратиб беради.

Ушбу масалани ечиш учун махсус адабиётларда парабологик ўртача ўсиш суръатини ҳисоблаш тавсия этилади ва у қуйидагича ҳисобланади:

$$\bar{K}_{\text{параболик}} = 1 + \frac{-3}{2(m-1)} + \sqrt{\frac{9}{4(m-1)^2} + \frac{6}{m(m^2-1)} \left(\frac{\sum_{i=1}^m y_i}{y_k} - m \right)} \quad (12)$$

бу ерда, m - қўшиладиган даражалар сони, y_k - базис (заминий) даража.

Парабологик ўртача ўсиш суръатини аниқлаш учун махсус жадвал ишлаб чиқилган бўлиб, мазкур жадвал маълумотлари қуйидаги тенгламанинг илдизини топиш йўли билан ҳисобланган:

$$\bar{T} = \frac{\sum_{i=1}^n y_i}{y_0} = \bar{k} + (\bar{k})^2 + (\bar{k})^3 + \dots + (\bar{k})^n \quad (13)$$

Демак, даражалар йиғиндисининг базис даражага нисбати ($\bar{T}$) ва қўшилаётган даражалар сони (m) маълум бўлса, у ҳолда Казинец жадвалидан фойдаланиб, параболик ўртача ўсиш суръатини аниқлаш жуда осон кечади.

Қуйида (12) формула асосида 2030 йилгача бўлган туризм соҳасига жалб этилаётган инвестициялар ҳажмининг йиллик ўртача ўсиш суръатлари ва уларга мос истикболдаги тақрибий қийматлари ўз аксини топган (7-жадвал).

7-жадвал

**2030 йилгача бўлган Республика туризм соҳасига жалб этилаётган
инвестициялар ҳажмининг йиллик ўртача ўсиш суръатлари ва уларнинг
истикболдаги параметрлари**

Йиллар	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Инвестициялар ҳажмининг йиллик ўсиш суръатлари	1.05	1.10	1.16	1.22	1.28	1.34	1.41	1.44
Истикболда соҳага жалб этилиши лозим бўлган инвестициялар ҳажми (млн.сўм)	119.3	125.3	131.6	138.2	145.1	152.3	159.9	167.9

Манба: Ўзбекистон республикаси президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

Олинган ҳисоб-китоб натижалари шуни кўрсатадики, 2030 йилда 2022 йилга

нисбатан Республика туризм соҳасига жалб этилаётган инвестициялар ҳажми тахминан 10 баробарга ортиши учун, соҳага жалб этилаётган инвестициялар ҳажмининг йиллик ўсиш суръатлари параболик ўртача ўсиш суръати бўйича 1.05 фоиздан кам бўлмаслиги лозим. Ўшанда 10 йил давомида жамғариб бориладиган инвестициялар ҳажми 2030 йилга бориб 1140 млн.сўмни ташкил этади.

Агар 7-жадвалда кўрсатилгандек, туризм соҳасига жалб этилаётган инвестициялар ҳажмининг йиллик ўсиш суръатлари тегишли йилларда кўрсатилган ўсиш суръатларидан паст бўлиб қоладиган бўлса, у ҳолда 2030 йилга бориб Республикада туризм соҳасига инвестиция маблағларини жалб этиш борасида мақсадли прогноз параметрларига (яъни, 1137 млн.сўмга) эришиб бўлмайди.

Хулоса ва таклифлар.

Халқаро тажрибалар шуни кўрсатадики, инвестицион муҳитни баҳолашнинг объективлик даражасини ошириш учун замонавий иқтисод фани томонидан ишлаб чиқилган бир қатор муҳим услубий қоидаларни ҳисобга олиш зарур. Улар қуйидагиларни кўзда тутати:

1. Барча турдаги инвестициялар учун маълум инвестицион муҳит зарур. Амалда капитал (саноат, савдо, қарз, акционерлик) инвестиция каби турлича бўлади, инвесторлар эса устма-уст тушмайдиган мақсадларни кўзлайди. Қарз капитали қисқа вақт ичида максимум фойда олишга қаратилган бўлиб, молиявий инвестициялар орқали, саноат капитали узоқ муддат давомида корхона фаолиятига барқарор таъсир ўтказишга интилиб, реал, бевосита инвестиция орқали ҳаракат қилади.

2. Инвестицион муҳит манфаатлар мувозанатига асосланган бўлиши керак, чунки инвестицияларни қабул қилувчи ҳам, етказиб берувчи ҳам турлича мақсадларни кўзлайди: уларнинг биринчиси минимум маблағлар асосида максимум мақсадларни кўзласа, иккинчиси - максимум фойда олиш ва маҳаллий бозорларни мумкин қадар тезроқ эгаллашга интилади.

3. Инвестицион муҳит, бир томондан, узоқ вақт барқарор, иккинчи томондан, етарли даражада уддабурон тадбиркор, мамлакатда шаклланаётган ижтимоий ишлаб чиқариш омилларига (илмий-техникавий, тадбиркорлик, бошқарув, технологик) нисбатан юз бераётган ўзгаришларни ҳисобга ола билладиган бўлиши даркор.

4. Инвестициялар инсон капитали ривож, барча фаолият соҳаларидаги ишчи ва хизматчиларнинг малакаси юксалиши билан аниқ боғланган бўлиши лозим.

5. Инвестицион муҳит хўжаликнинг иқтисодий барқарорлиги ва ишлаб чиқариш тизимлари хавфсизлигига раҳна солмаслиги керак.

6. Инвесторларнинг ва инвестицияланаётган ижтимоий-иқтисодий тизим манфаатлари мувозанатини таъминлаш мақсадида, жалб қилинаётган инвестицияларнинг самарадорлиги ва инвестицион муҳит қулайлигини мажмуий баҳолаш талаб этилади.

Шу сабабдан нафақат жалб қилинган инвестициялар ҳажми, балки уларни жорий этишнинг ижтимоий-иқтисодий, экологик ва бошқа оқибатларини ҳам ҳисобга олиш даркор. Мамлакатимизга киритилаётган хорижий инвестицияларда давлат кафолатининг камайиб боришини хорижий инвесторларда республикада олиб борилаётган иқтисодий сиёсатга бўлган ишонч ортиб бораётганлиги билан изоҳлаш мумкин.

Адабиётлар/Литература/References:

- Askarov I.D. (2020) *Otsenka investitsionnoy privlekatelnosti regiona s pozitsii ego ekonomicheskoy bezopasnosti*, – Chelyabinsk: YuURGU
- Imomov H.H. (2014). "Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish"//O'quv qo'llanma // Toshkent. 118-119 b.4
- Mamatov B.S., Xo'jamqulov D.Yu., Nurbekov O.Sh. (2014). *Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. Darslik*. – T.: «Iqtisod-moliya». – 410- b.
- Murphy, P. E. (2024). *Travel & Tourism Development Index 2024*. World Economic Forum Publications.
- OSCE (2018) *5Best-Practice Guide for a Positive Business and Investment Climate*. Organization for Security and Co-operation in Europe.
- Schwab K. (2013). *World Economic Forum: The Global Competitiveness Report*. Geneva: World Economic Forum.
- Swift, J. (2024). *Tourism Market Size, Share, Growth 2024-2030*. Virtue Market Research.
- Бланк И.А. (2017). *Инвестиционный менеджмент: Учебник / Под ред.* – Киев: ИНТЕМ, 448 с.
- Васильева, А. (2024). *Региональное развитие туризма в контексте ОЭСР*. М.: Академия наук. <https://kukiit.ru/wp-content/uploads/2022/09/Turist.-sb.-2022.pdf>
- Вилнеский П.Л. (2010). *Оценка эффективности инвестиционных проектов. Теория и практика [Текст]: Учеб. пособие / Под ред..* – М.: Дело, – 704 с.
- Ендовиский Д.А. (2013). *Анализ и отсценка эффективности инвестиционной политики коммерческих организаций: Методология и методика [Текст]: Учеб. пособие / Под ред..* – Воронеж: Изд-во Воронежского государственного университета. – 288 с.
- Исмоилов, Ж. (2024). *Ўзбекистонда туризм ютуқлари ва 2025 йилга қаратилган истиқболлар. Туризм ва саёҳат дунёси*.
- Каримова, Н. (2024). *Ўзбекистон туризм соҳасини барқарор ривожлантириш методологияси*. Тошкент: Иқтисодиёт университети.
- Леонтев В.Е. (2017). *Инвестиции : Учебник / Под ред..* – М.: Юрайт. – 455 с.
- Петров, И. (2024). *Экономическое воздействие туризма: глобальные тенденции*. WTTC Research Hub.
- Райзберг Б.А. (2011). *Современный экономический словарь: Учеб. пособие / Под ред..* – М.: Инфра., – 512 с.
- Рахимов, О. (2023). *Ўзбекистон туризм дестинацияларини халқаро рейтингларда илғор позицияларга олиб чиқиш методологияси*. Самарқанд: СамДУ нашриёти.
- Шарп Уилям Ф (2010). *Инвестиции [Текст]: Учебник / Под ред..* – М.: Инфра. – 904 с.